

Felgyűrt ingujj helyett vasalt köpeny

A nyomda- és nyomdászábrázolások átalakulása a 19–20. század fordulóján

A nyomdászjelvények különleges típusát képezik azok az ábrázolások, amelyek magát a műhelyt és az ott dolgozó szakembereket mutatják be. Ezek általában a nyomdászoknak munkájukkal szemben érzett büszkeségét hivatottak ábrázolni – például az általuk választott mottókkal is. Ilyen volt többek között az *Ex fumo in lucem*,¹ vagy a rendkívül elterjedt *Vitam mortuis reddo*, amelyet holland, német és svájci cégek is használtak jelvényeiken a 18. században.²

Ezek a jelvények kiváló művelődéstörténeti adalékokkal szolgálnak a nyomda berendezéséről, az egyes munkahelyek elhelyezkedéséről és a munkafolyamatokról. Ezt a kutatási lehetőséget az 1920-as években Annemarie Meiner vetette fel először egy rövid cikkben.³ Jó fél évszázaddal később Abraham Horodisch is foglalkozott a témával és gyűjtését először folyóiratban,⁴ majd könyvben közölte.⁵ A kérdéssel a közelmúltban érintőlegesen foglalkozott Rosa Margarita Cacheda Barreiro, ám ő inkább azt elemezte, hogy milyen ikonográfiai elemekkel fejezte ki a nyomdász az egyéniségét, a világképét. Ennek megfelelően az általa közölt harminckét ábra egyikén sem szerepel nyomda vagy nyomdász.⁶

A Horodisch által közzétett képek túlnyomó többségén (nyolcvan ábrázoláson) nyitott vagy csukott könyv szerepel, és csupán tizenöt ábrázolja a nyomdát. Ez utóbbi csoport pedig kizárólag a párizsi Jodocus Badius (Josse Bade) három közismert jelvényéből és azok különböző 16. századi utánzataiból áll.

Jodocus Badius (Párizs, 1529)

Michel de Roigny (Párizs, 1587)

¹ Johann BRUNNEMANN, *Commentarius in codicem justinianeum*, Leipzig, Tarnov, 1717 (OSZK 501.596).

² Humphrey PRIDEAUX, *Histoire des juifs et des peuples voisins*, Tome quatrième, Amsterdam, Henri du Sauzet, 1722 (OSZK B. hist. 442.y.); Paolo ZACCHIA, *Quaestionum medico-legalium tomi tres*, Nürnberg, Johannes Georg Lochner, 1726 (OSZK 501.585); Johann Jakob ZIMMERMANN, *Opuscula theologici, historici et philosophici argumenti*, Tomi prioris pars I, Zürich, Gessner, 1751 (OSZK Th. u. 843.).

³ Annemarie VOGT-MEINER, *Signete der Frühzeit mit Buchdruckerpressen*, Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik, 1925, 105–111.

⁴ Abraham HORODISCH, *Buch und Buchdruckpresse im Druckersignet des 15. und 16. Jahrhunderts*, Philobiblon, 1974/3, 166–194.

⁵ Abraham HORODISCH, *The book and the printing press in printer's marks of the fifteenth and sixteenth centuries*, Amsterdam, Erasmus, 1977 (Safaho monographs, 7). Magyarul megjelent: *Kiadói és nyomdászjelvények: szakirodalmi szöveggyűjtemény*, II, szerk. SIMON Melinda, Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2010 (Habent sua fata libelli, 6), 9–48.

⁶ Rosa Margarita CACHEDA BARREIRO, *Aproximación iconográfica a la figura del impresor a través de sus marcas tipográficas: Una visión emblemática del siglo XVI*, Cuadernos de arte e iconografía, 2002/21, 49–76.

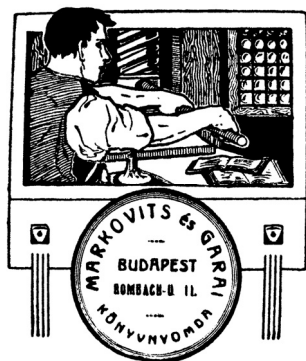
A nevezetes, számtalanszor reprodukált fametszeten három alak látható: a présnél dolgozó nyomó, egy festékező labdákat tartó legény és háttérben a szedő. A fő szerep az előtérben mindig a nyomóé, és mind a három alakot többnyire fiatal, erőteljes férfiként ábrázolják (egyiküket néha nőnek értelmezik a források). Nagyon ritkán jelenik meg egy negyedik személy is⁷ – ez valószínűleg a korrektor figurája, hiszen vagy egy kész kinyomott ívet tart a kezében, vagy a szedő mellett ül. A számos kortárs és közel kortárs utánérzés sem mutat jelentős ikonográfiai változást, egyedül a sajtó karjának olykor meghajlított vonalából lehet következtetni arra, hogy később ez az elem már fémből készült.

Könyvének bevezető tanulmányában Horodisch megállapította, hogy 1500 előtt egyetlen nyomdászjelvény sem ábrázol könyvsajtót. Szerinte ez annak tulajdonítható, hogy „a szimbolikus jelentéstartalom évszázadok során érik be, míg egy újonnan felfedezett gép még nem hordoz annyi gondolattársítási lehetőséget, amennyire ahhoz lenne szükség, hogy alkalmas legyen emblémának”.⁸ Ezért véleménye szerint „majdnem forradalmi hozzáállást jelentett”, amikor Jodocus Badius mellőzte a klasszikus szimbolikát és „az erkölcsi maximákat vagy a jól bevált kereskedelmi és családi jeleket felcserélte egy modern gép funkcionális képével”.⁹

A Badius által választott új ikonográfiai típus rendkívül sikeres lett: nem csupán az említett nyomdászok utánozták jelvényeikkel, de a 17–18. századi emblémás könyvekben és hasonló illusztrált tankönyv jellegű művekben is ugyanezt az ábrázolástípust követték és variálták.¹⁰ Ugyanez a kompozíció szerepel Johannes Amos Comenius képes tankönyvének mindegyik kiadásában; még a 19. századiakban is, annyi különbséggel, hogy itt már teljes egészében vasból készült sajtó és festékező henger látható.¹¹

Tanulmányomban azt próbálom megvizsgálni, hogy ezen a hagyományos képtípuson kívül milyen új ikonográfiai elemek jelennek meg a 19. század végi és a 20. századi magyar és más európai nyomdászjelvényekben?

Természetesen a 20. század nyomdásai is előszeretettel alkalmazták jelvényeiken a jól bevált Badius-féle típus bizonyos elemeit. Sok helyen szerepel sajtó karját húzó nyomólegény, jellemzően szintén a jelvény bal oldalán. Az ábrázolt alakok kivétel nélkül feltűrt ingujjban dolgoznak és testtartásukkal mindig a munka nehézségét hangsúlyozzák.

Markovits és Garai
(Budapest, 1907–1910)

H. Bouillant
(Saint-Denis, 1911)

Tipográfiai Műintézet
(Budapest, 1930)

⁷ Dirk Van Der Borne (Deventer, 1510–1519) és Enguilbert de Marnef (Poitiers, 1567) jelvényén.

⁸ HORODISCH, *The book and the printing press*, 5. jegyzetben i. m., 7.

⁹ *Uo.*, 24.

¹⁰ Csúpan néhány kiragadott példa: Jan LUYKEN, Caspar LUYKEN, *Spiegel van het menselyk bedryf*, Amsterdam, 1704, 123; Hendrik GRAAUWHART, *Christelijke bedenkingen en voorbeeldelijke zedelessen...*, Amsterdam, 1756, 200; Christoph WEIGEL, *Abbildung Der Gemein-Nützlichen Haupt-Stände*, Regensburg, Weigel, 1698, 69.

¹¹ Johann Amos COMENIUS, *Neuer Orbis pictus für die Jugend, oder Schauplatz der Natur, der Kunst und des Menschenlebens*, Reutlingen, Mäcken, 1835. (Az 516–517. oldalak között levő 229. ábra.) – Magyarországon is Comenius művének 1685-ös löcsei kiadásában találkozhatunk először ezzel a típussal, lásd TIMKÓ György, *1685-ben jelent meg először Magyarországon a könyvnyomtató műhely ábrázolása*, Magyar Grafika, 1998/6, 110–111.

Rákosi Jenő Budapesti Hírlap
(Budapest, 1903–1925)

Bocskay Nyomda
(Budapest, 1922)

Közművelődési Kft.
(Budapest, 1940)

Ugyanezt az ábrázolástípust találjuk – egészen kis méretben, a jelvény fő alakjai alatt – a Körjegyzői nyomda (Trencsén, 1912), Krammer és Erhardt (Budapest, 1905) és Molnár Mór (Szekszárd, 1908) jelvényein.¹²

A készen vásárolható betűöntődei klisék között is voltak ilyen képek, s ezek felhasználásával is többen készítettek maguknak nyomdászjelvényt, néhány lénia és szedett felirat hozzáadásával téve kissé egyénibbé.

Sajóvidék
(Rozsnyó, 1904)

Buschmann Ferenc
utó dai (Budapest, 1931)

OTTO MAASS'
SÖHNE, WIEN.

Otto Maas' Söhne
(Bécs, 1906)

RÉSZVÉNYNYOMDA
PÉCS ○ 36726

Részvénynyomda
(Pécs, 1909)

Főiskolai Nyomda (Pápa, 1928–1929)

A szedőszekrény fölé hajló legény sokkal ritkábban szerepel a jelvényeken, hiszen ez nem annyira erőteljes szimbólum, ráadásul nehezebben is ábrázolható, egyszerűsíthető.

Másik alapvető típust képvisel az a kompozíció, amelyen a nyomda vezetője munkatársaival együtt szemléli az elkészült levonatot. Ezek közül a Pestvidéki Nyomda egyik ügyes kezű alkalmazottja szintén egy betűöntődei klisé szétfűrészelve készített gyorsan, olcsón jelvényt.

¹² Az első kettőt reprodukálja: SIMON Melinda, *A jelvényrajzoló Butkovszky Bertalan*, MKsz, 2014/3, 353–366.

Giacomo Agnelli (Milano, 1931)

PESTVIDÉKI NYOMDA

*Pestvidéki Nyomda
(Vác, 1928–1940)*

Sylvester Rt. (Budapest, 1944)

Külön csoportba sorolhatók azok a jelvények, amelyeken csak a nyomdász keze látható, egy öntött betűt vagy egy festékezőlabdát tartva, ezzel szimbolikusan utalva a szakmára.

*Győri Hírlap
nyomdavidallalat
(Győr, 1930–1937)*

*Kellner Ernő
(Budapest, 1932–1936)*

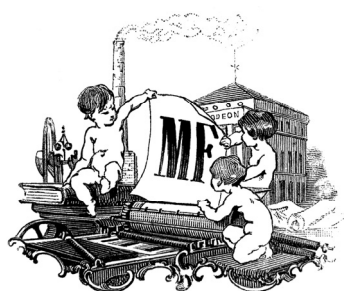

*Otthon Nyomda
(Budapest, 1927–1944)*

*Pápai Ernő
(Budapest, 1927–1930)*

Hasonló allegorikus jelleget mutatnak azok a nyomdai jelvények, amelyeken a nyomdászokat puttók helyettesítik. Változatos helyzetekben rajzolták meg őket a grafikusok: a nyomdagép hengerei közül kicsúszó papírvet szemlélik, a könyvkötő prés karját húzzák vagy azon ülnek, illetve a már elkészült könyveket cipelik.

*Charles Marpon et Ernest
Flammarion
(Párizs, 1865–1887)*

*Wilhelm Sebald
(Nürnberg, 1919)*

*Weisz Márton
(Budapest, 1915)*

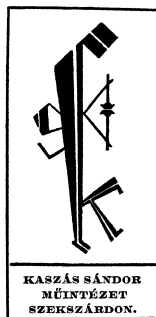

*Merkantil Nyomda
(Havas Ödön)
(Budapest, 1932–1935)*

A művészek fantáziájából olykor egészen egyéni ábrázolások is születtek, de ezek is mindig valamilyen klasszikus attribútum használatával teszik felismerhetővé a főszereplő kilétét. Az első három bemutatott példán a nyomdász legjellegzetesebb eszközeit, a festékezőlabdát mutatja fel, míg a második kettőn már a labdákat helyettesítő hengert tart vagy gurít.

Löbl Dávid és Fia
(Budapest, 1936)

Kaszás Sándor
(Székszárd, 1927)

Carl Flemming
(Glogau, 1872–1898)

Bíró Miklós (Budapest, 1929)

Turcsány Nyomda Kft.
(Budapest, 1937–1939)

A festékezőhengerek igen gyakran csupán önmagukban, emberi jelenlét nélkül töltik be szimbolikus funkciójukat a 20. századi nyomdai jegyekben. Legtöbbször a szedés festékezésére szolgáló zselatinhengert ábrázolják, de előfordul litográfiai (Fejér és Glatter), illetve a végletekig leegyszerűsített nyomóhenger is (Kultúra).

Faragó Sándor
(Szolnok, 1930)

Fejér és Glatter
(Budapest, 1914)

Nagy Károly és Társai (Debrecen,
1937)

Kultúra (Budapest, 1921)

Klein és Ludvig (Miskolc, 1914)

**UHRMANN
TIMIȘOARA**

Uhrmann (Temesvár, 1937)

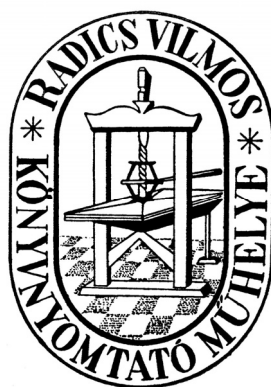

Somogy megyei Nyomda Rt. (Kaposvár, 1942)

Néhány 20. századi nyomda vezetője azonban ennél merészebb ikonográfiai újításra is vállalkozott: Jodocus Badius „forradalmi” lépéséhez hasonlóan ők is az üzemeikben használt legújabb technikai eszközöket szerepeltették jelvényeiken. Ilyen volt az immár teljes egészében vassajtó, illetve a Typograph szedőgép is. Ez utóbbi nem csupán látványos és könnyen felismerhető matricakosara miatt válhatott szimbólummá, hanem azért is, mert a 19–20. század fordulóján a legelterjedtebb szedőgéptípus volt Magyarországon. Ekkoriban ugyanis egy Linotype soröntőgép hozzávetőleg 7700 forintba, egy Monotype 15.000 német márkába, míg egy Typograph mindössze 3500 forintba került,¹³ és az ekkoriban megjelent reklámokban is kiemelten a „legelőcsőbb, legegyszerűbb” jelzőkkel hirdették.¹⁴

*Government Printing Office
(Washington, 1912)*

Radics Vilmos (Budapest, 1946)

Uránia (Budapest, 1907–1909)

A legnagyobb változás azonban magának a nyomdásznak az alakjában következett be. A 20. századi jelvények immár nem a klasszikus, felgyűrt ingujjú, sajtónak feszülő legényt ábrázolják, hanem sokkal inkább egy jól képzett, köpenyt viselő műszaki szakembert. Az egyes munkakörök ugyan változnak, de ikonográfiai jellemzőik azonosak. A regális mellett álló sematikus vagy részletesen megrajzolt szedők, a festékezőhengerral dolgozó litográfus (Wiko), illetve a tégelyes sajtó (Gerő Zsigmond) vagy a gyorsajtó (Heisler és Kózol) lenyomatát ellenőrző gépmester mind-mind komoly tanulmányokat végzett szakember benyomását kelti. Ennek az új ábrázolástípusnak a tökéletes ihletője lehetett például Pápai Ernő nyomdatulajdonos, akit egyik alkalmazottja így írt le 1935-ben: „Ha megjelenik a szedőteremben tiszta fehér köpenyében, mindennap simára borotváltva, órá igazán illik az a jelző: »úgy néz ki, mintha skatulyából vették volna elő«.”¹⁵

¹³ FRANK Lajos, *Szedőgépek*, Szekszárd, Molnár Mór, 1905, 99, 117, 133.

¹⁴ AUGENFELD M. Miksa, *A mesterszedés: Gyakorlati útmutatások a mestermunkák szedéséhez és nyomásához*, Gyoma, Kner Izidor, 1903, 16–17.

¹⁵ Pápai Ernő *Műintézete huszonöt éves fennállásának megemlékezésére*, Bp., a nyomda személyzete, 1935, 34.

Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt. (Budapest, 1934–1940)

Buschmann Ferenc könyvnyomdája (Budapest, 1907)

Röttig Gusztáv és Fia (Sopron, 1911)

Heisler és Kószol (Budapest, 1911–1917)

Wiko (Kassa, 1940–1943)

Gerő Zsigmond (Kaposvár, 1903–1906)

Az itt bemutatott új ábrázolástípusok mellett természetesen a 20. században is tovább él a Gutenberg-ikonográfia hagyománya. André Thevet közismert 1584-es fiktív portréja¹⁶ és annak széles körben elterjedt utánezetei – a történelmi hitelesség hiánya ellenére – egyértelműen a fekete művészet európai megalapítójára utalnak. Ezt a közkeletűvé vált ábrázolást számtalan 19–20. századi nyomdai jelvényen, betűöntődei klisén, illetve nyomdai kellékeket gyártó cégek reklámjain is viszontláthatjuk.

A korabeli magyar szaklapokban rendszeresen találkozhatunk például a Rust J. H. és Társa betűöntőde és gépműhely hirdetéseivel, amelyen a Thevet-féle portré hű mása áll egy sajtó mellett. Ugyanezt az arcot láthatjuk viszont a Joseph Göbl által vezetett bukaresti Gutenberg-nyomda két jelvénytípusán,¹⁷ Németországban a Hofer testvéreknél (Saarbrücken, 1914),¹⁸ Julius Klinkhardtnál (Lipce, 1899),¹⁹ Lengyelországban Karl Prohaskánál (Cieszyn, 1882),²⁰ Magyarországon pedig Roth Antal nyomdászjegyén.²¹ Ezeket azonban itt nem mutatom be, hiszen nem hoznak semmilyen újdonságot, csupán egy jól bevált képi hagyományt használnak cégük gyors vizuális azonosítására.

Azaz egyet mégis, a szép szakáll kedvéért:

Karl Prohaska (Teschen, 1882)

¹⁶ André THEVET, *Les vrais portraits et vies des hommes illustres*, Paris, Veuve Jacques Kerver et Guillaume Chaudière, 1584, 514.

¹⁷ Grigore MANIU, *Importanța caracterului național în progresul omenesc*, București, tipografia «Gutenberg», Joseph Göbl, 1892 (OSZK Pol. g. 1045.ds.); George COȘBUC, *Dintr'ale neamului nostru*, București, tipografia «Gutenberg» Joseph Göbl, 1903 (OSZK P. O. rel. 170.qa.).

¹⁸ OSZK 106.530.

¹⁹ OSZK 52.999.

²⁰ OSZK Biogr 228m.

²¹ DOBÓ Ferenc, *Sporthorgászat*, Hódmezővásárhely, Roth Antal könyvnyomdája, 1932 (OSZK 127.634).